ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

Людина є міра всіх речей.
Протагор

Метою даної теми є: ввести студентів у провідну проблему філософії – проблему людського буття, показати, як розвивались уявлення про людину, розуміння унікальності її положення в світі, сенс людського буття. Для цього необхідно окреслити ключові слова: *антропосоціогенез, індивід, індивідуальність, особистість, сенс життя, свобода.*

Проблема антропосоціогенезу

Проблема людини у філософії починається з проблеми її становлення, тобто з виявлення сутності антропосоціогенезу, єдиного процесу становлення людини і суспільства. Вона розглядається релігією, філософією, низкою конкретних наук, зокрема, антропологією, історією, археологією та ін.

Так, спільним у всіх міфологічних і релігійних сказаннях про появу людини на Землі – ідея створення людини вищими силами. В міфах Месопотамії, Єгипту, Греції, Індії, Китаю та інших країн розповідається про створення людей з глини або землі богами. У найбільш завершеному вигляді релігійне вчення про створення людини Богом представлене в Біблії, в Книзі Буття: «І створив Бог людину з пороху земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, - і стала людина живою душею.» Книга Буття розкриває сутність людини та її походження як одне ціле, оскільки сутність людини пояснюється її походженням. У біблійному оповідання про походження людини чітко розмежовані сфера *природного* або *космічного*(людина виводиться з неорганічного світу), *біологічного* (людина з'являється слідом за вищими представниками тваринного світу і підпорядкована біологічним законам тваринного світу) і *духовного*. Бог створив людину «душею живою», як і все живе, але людина не лише жива душа, вона є образом і подобою Бога, а тому

є не лише тіло і душа, але й дух. Це вчення є основою *теїстичної* антропологічної концепції у філософії.

Філософи Стародавньої Греції розглядали людину і світ як єдине ціле. Людина – мікрокосм, Космос в мініатюрі. Софісти, Сократ започаткували антропоцентризм, поставивши людину, її буття у центр філософії, оголосивши людину «мірою всіх речей». Аристотель людину розглядає як істоту соціальну, політичну. Соціальність, розумність, мова є тими основними характеристиками, що виокремлюють людину з-поміж живих істот. Античні філософи орієнтують людину на пізнання світу, себе, суспільства.

В Середньовіччі антропоцентризм поступився місцем теоцентризму. Людина – творіння Боже, протирічива єдність душі і тіла. Земне життя є часом випробувань, вдосконалення. І від індивіда залежить перспектива вічності – рай чи пекло.

Філософи і митці доби Відродження повертають у філософію і суспільну свідомість антропоцентризм. Людина – не просто творіння Боже, а особлива істота, що отримала від Бога розум і дар творчості. Вона займає виключне місце в світі, вільна в виборі своєї долі, життєвого шляху. Людина може піднятись до небесних висот або впасти до скотського стану. Людина вибирає і несе земну і потойбічну відповідальність за здійсненний вибір. Гуманістам доби Відродження притаманна віра в безмежні можливості людини, її самореалізацію в повноті сил і здібностей в земному житті.

Діячі релігійного руху Реформації, мислителі Північного Відродження активність, самостійність людини розглядають як знак богообранності. Призначенням людини є праця. Лише в праці вона знаходить свою справжню сутність, самореалізується, вдосконалюється.

Філософи Нового часу зосереджують увагу на розумових, пізнавальних здібностях людини. Лише спираючись на розум, людина здатна підкорити, змінити світ, створити розумне і справедливе суспільство. Філософи утверджують природній потяг людини до добра, щастя, гармонії. Але розвиток механіки, природознавства, спричиняють появу в філософії механістичного погляду на людину як своєрідну машину. Людина стала розглядатись як продукт природи, цілком детермінований її законами.

У німецькій класичній філософії проблема людини перебувала у центрі філософський пошуків. Зокрема І. Кант вважав питання «що таке людина?» головним питанням філософії, а саму людину – «найголовнішим предметом у світі». Він дотримувався позиції антропологічного дуалізму, але його дуалізм – це не дуалізм душі і тіла, як у Декарта, а морально-природній дуалізм. Людина, за Кантом, з одного боку належить природній необхідності, а з іншого – моральній свободі та абсолютним цінностям. Відмітною рисою людини є самосвідомість, яка й вирізняє її з-поміж інших живих істот. Г. Гегель у своїй антропологічній концепції зосередився на вираженні становища людини як суб'єкта духовної діяльності і носія загально значимого духу і розуму. Особа, зазначив філософ, починається тільки з усвідомлення себе як істоти «нескінченної, загальної та вільної»

Марксизм наголошує на соціальній сутності людини. Він розглядає людину як істоту матеріальну, єдність біологічного і соціального. «В своїй дійсності вона є сукупність всіх суспільних відносин» і в той же час їх творець. Людина реалізує себе в процесі творчої праці, змінюючи світ, себе і суспільство.

Філософія XX ст. зосередила увагу на людині як неповторній індивідуальності. Навіть основним питанням філософії була проголошена проблема людини і сенсу її життя . Намагаючись наблизитись до окремо взятої живої людини, з відкриттям глибинної людської ірраціональності, філософи зосереджуються на її внутрішньому світі, духовності. Екзистенціалізм бачить в людині істоту вільну і трагічну. Вільну, тому що вона сама обирає і реалізує проект свого буття. Трагічну, бо людина живе з гострим відчуттям власної смертності, в тривозі за непередбачені результати вибору. Екзистенціалісти поставили проблеми вибору і відповідальності, самотності людини в світі.

Кожен філософ, кожна філософська школа дають своє трактування проблеми людини, відкриваючи все нові і нові її аспекти. А людина продовжує зберігати свою загадку, залишаючись таємничим Сфінксом для філософів, науковців і для себе самої.

Природнича наука антропологія зосереджує головну увагу на самому процесі еволюції людини, її основних етапах. Антропологи сходяться в тому, що період становлення людини займає

величезний період в 3-3,5 млн. років і є третім грандіозним стрибком в історії Всесвіту після виникнення самого Всесвіту і виникнення живого з неживого. Поштовхом до антропогенезу стали зміни у кліматі, які змусили предків людини - австралопітекових перейти до прямоходіння, щоб звільнити руки для збиральництва і полювання. Використання випадкових предметів для полювання і захисту, потім їх удосконалення, нарешті обробка, виготовлення, організація спільних дій на полюванні – все це сприяло зміні пропорцій тіла, розвитку мозкових структур і функцій, видовження ніг, посилення рухомості і гнучкості кістей, пальців за рахунок пристосування до виготовлення знарядь праці. Рухи тіла, органи почуттів координуються все більш розвиненим мозком. Формується здатність розраховувати, відбувається розвиток мови – відповідно м'язів обличчя, гортані. Відбулось оволодіння вогнем. І.М.Робертс у «Історії світу» пише: «І вже біля 5 тисяч років тому маємо справу з людьми, які вибирають способи діяльності, свідомо долають перешкоди на своєму шляху, розкривають свої здібності. Власне в процесі антропогенезу людина вперше стала мислити про світ як зібрання окремих предметів, що відмінні від неї. Це давне відкриття дозволило людині використовувати хоча б частину того, з чого складається світ. Це початок шляху, який привів людину від сліпого підкорення природі до життя, яке визначається культурою, традицією»

Серед наукових концепцій походження людини найбільш поширеною і впливовою є еволюційна, у джерел якої стоять Ж.-Б. Ламарк і Ч. Дарвін. Під впливом мінливості, спадковості, природного відбору здійснюється еволюція в органічному світі, поява нових видів. Х. де Фріс додає і такий фактор, як великі одиничні мутації. Вищим щаблем еволюційного розвитку є людина. Еволюційна концепція – не тільки основа науки антропології, а і раціональна передумова філософського вчення про людину, тому що поєднує і відокремлює світ природи і світ людської культури, історії.

Філософи зосереджують увагу на рушійних силах, змісті процесу антропогенезу, розглядають його як *антропосоціогенез*, тобто єдиний процес формування людини і суспільства. І підходять до вирішення цієї проблеми або з позицій ідеалізму, або з позицій

матеріалізму. З матеріалістичних позицій проблема антропосоціогенезу глибоко розроблена Ф. Енгельсом. В роботі „Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину" він висунув положення про визначальну роль праці в процесі антропогенезу. Головна ознака присутності людини в світі – знаряддя праці. Людина є перш за все творець знарядь праці – Homo Faber. Вона перейшла від пристосування до природи до пристосування природи до себе. Праця потребувала для свого розвитку взаємодії. Тобто виготовлення знарядь праці робило необхідним, єдино можливим шляхом розвитку перехід від біологічного до надбіологічного об'єднання, від стада до суспільства. Могутнім фактором став розвиток мови як засобу спілкування, об'єднання зусиль в праці, згуртування спільноти. В ході антропосоціогенезу відбувся перехід від біологічно детермінованого до людського морального існування. Це створило умови для розвитку праці і, в свою чергу, було породжено потребами праці як способом буття людей. Праця виступала як рушій антропосоціогенезу і як його результат. Праця розвивала інтелект, здібності людей. сприяла формуванню суспільства, що, в свою чергу, ускладнювало працю, збільшувало розмаїття її видів з метою задоволення матеріальних і духовних потреб людини, які розвивалися в ході розвитку праці.

Видатний вчений – антрополог і філософ Тейяр де Шарден розглядає антропосоціогенез як складову космогенезу в цілому, рушійною силою якого є взаємодія механічної та психічної енергій. Накопичення психічного, примноження станів його вияву і є фактором появи людини. Людина усвідомлює свою свідомість, і це робить її перебування у світі новою формою буття, підносить процес еволюції до нового рівня. Погляди Тейяра де Шардена, А.Л.Чижевського, В.І. Вернадського лягли в основу концепції космічного походження людини. Поява людини, виникнення соціальної форми матерії –це не випадковість, а загальна тенденція космічної еволюції. В сучасній космології та фізиці існує «антропний принцип», згідно з яким в підґрунті нашої Метагалактики закладені тенденції до появи розумних істот. Основні константи, фундаментальні параметри фізичного світу такі, що з необхідністю створюють фізико-хімічні, біологічні умови появи і існування людини у Всесвіті. Людина виступає як

природньо-космічна істота, яка містить в собі нескінченність космосу.

Єдність біологічного і соціального в людині

Людина – істота бінарна, має подвійну природу - є істотою біологічною і є істотою соціальною. Як природна істота , вона належить до біологічного виду Homo Sapiens. Цей вид характеризується рядом видових ознак:

1)тривалість життя;

2) належність до статі;

3)належність до раси;

4)дітородний вік жінки;

5) спадковість – тобто певні вроджені особливості, задатки, але реалізуються які лише в суспільстві.

Унікальність набору генів кожної людини зумовлюють її неповторність, унікальність. А приналежність всіх людей. представників всіх рас, народів до одного виду є біологічною основою рівності всіх людей в правах, які називаються правами людини, тобто правами, які має кожна людина.

Всі задатки людини, особливості закладаються біологічно, але формуються лише в умовах соціуму. Людина має здатність засвоювати мову – але засвоює її тільки в суспільстві. Рука людини пристосована до різноманітної діяльності – але навчаються видам діяльності в суспільстві. Людина є цілісна єдність біологічного і соціального рівнів, єдність інтегральна, яка приводить до формування людської особистості.

Людина виступає як єдність і боротьба протилежностей – біологічного і соціального. Новонароджена людина має всі анатомо-фізіологічні ознаки людини. Але якщо у тварин генетично визначені програма поведінки, спосіб життя, то людина засвоює цю програму тільки у суспільстві, через засвоєння культури. Якщо дитина не засвоїть її в ранньому віці через відірваність від людського суспільства, то вона вже ніколи не стане людиною (приклад - мауглі, тобто діти, що виросли серед звірів). Перетворення біологічного в соціальне відбувається в процесі

соціалізації, тобто в процесі освоєння всього поля культури. Це приводить до змін в способі проявлення в людини її видових ознак. Наприклад, спадкові хвороби люди навчились лікувати завдяки розвитку науки, виробництва, медицини. Залежно від природних задатків, а також соціальних уподобань – політичних, економічних, релігійних, моральних, естетичних, тощо людина формує своє тіло як соціальну сутність.(статуру, здоров'я, свій духовний стан). Тобто людина активно впливає на своє власне становлення як особистості, а не виступає пасивним матеріалом для суспільства. Людина виступає як істота соціальна. Специфічно людським способом ставлення до світу виступає *діяльність.* Це процес, в ході якого людина творчо перетворюючи природу, робить тим самим себе діяльним суб'єктом, а природу – об'єктом своєї діяльності. Власне матеріально-перетворюючий, предметній діяльності – праці - людина зобов'язана своїм становленням, розвитком людських якостей. Усвідомлення себе як суб'єкта в своїх діях є значимим тому, що в цей момент усвідомлюємо, що це діємо власне ми. Через свою дію усвідомлюємо своє буття, пов'язуємо його з буттям інших людей і буттям світу в цілому .Буття має різні форми, різні шари. Всі вони потенційно доступні людині, а актуалізуються в процесі її діяльності.

Спільне між людиною і твариною - біологічні потреби. *Потреби* - це особливий стан відкритої системи - тварини, людини , який характеризує суперечність між необхідністю існування і внутрішніми можливостями цієї системи для забезпечення її існування. Але задоволення потреб у людини і тварин відбувається у різний спосіб. Тварина задовольняє потреби безпосередньо, людина - опосередковано. Тут треба звернути увагу на *інгібіцію* (здатність людини стримувати задоволення природних інстинктів для того, щоб задовольнити їх у майбутньому у відповідних, визначених культурою формах і умовах.) Низка вчених визнає велику роль інгібіції в процесі антропосоціогенезу. Процес життєдіяльності – це задоволення і відтворення потреб. Людина в процесі життєдіяльності не лише задовольняє, відтворює потреби, але й розвиває нові. Саме соціальні потреби і інтереси визначають соціальну сутність людини як соціальної істоти.

- *соціальна сутність людини І порядку* : людська життєдіяльність, в яких би формах вона не проявлялась, є процесом задоволення,

відтворення, породження нових потреб, які здійснюються на основі активного, діяльного відношення людини до умов свого існування. Але таке розуміння сутності людини недостатнє для розкриття специфіки її життєдіяльності, принципово відмінної від життєдіяльності тварин. Тут лишається поза увагою та основа, яка зумовила вихід людини з тваринного світу, весь процес її існування та розвитку – праця.

- *соціальна сутність людини II порядку*: життєдіяльність людини є безперервний процес задоволення, відтворення та породження нових потреб, якій здійснюється на основі матеріального виробництва, в якому виробництво знарядь праці стає особливою потребою. Людське начало треба вбачати в тому, що саме виробництво і вдосконалення знарядь праці стають особливою соціальною потребою. Праця, як вже підкреслювалось, стає головною умовою буття людини. Це значить, що специфічно людським способом життєдіяльності є матеріальне виробництво. Воно розвивається в напрямку виготовлення нових, все більш досконалих знарядь для кращого задоволення життєвих потреб, полегшення праці, росту їх продуктивності. В процесі матеріального виробництва людина, впливаючи на природу та перетворюючи її, створює світ олюдненої природи. Праця виступає як спосіб створення засобів задоволення потреб і як передумова виникнення нових. Соціальна сутність людини другого порядку здійснюється у діалектиці потреб у знаряддях праці та трудовій діяльності;

- *соціальна сутність людини III порядку* – життєдіяльність людини є безперервним процесом задоволення, відтворення та породження нових потреб, які здійснюються в системі суспільних відносин, відтворення яких стає особливою соціальною потребою. Цей рівень сутності людини реалізується у діалектиці потреб у виробництві та відтворенні суспільних відносин і діяльності по їх відтворенню. Матеріальне виробництво люди можуть здійснювати лише спільно, вступаючи у якісно нове, порівняно з тваринним, *спілкування* між собою і з природою. Під спілкуванням розуміються всі суспільні відносини, в які вступають люди – політичні, економічні, особисті і т.д. Знаряддям спілкування виступає мова як система закодованого знання. Життєдіяльність суспільства являє собою складний процес не лише задоволення

потреб, але й відтворення системи суспільних відносин. Причому відтворення цих відносин стає особливою потребою життєдіяльності людини, перетворюється у відносно самостійну сферу діяльності. Різне місце соціальних груп у системі суспільних відносин обумовлюють різну спрямованість їх інтересів і роль у житті суспільства. Інтерес являє собою соціальний феномен, притаманній людині. Зміст інтересу визначається характером і спрямованістю потреб, а також тим, у якій мірі соціальні умови життя забезпечують чи не забезпечують задоволення потреб. Інтерес вимагає постановки певної цілі, мети;

- *соціальна сутність людини IV порядку:* життєдіяльність людини є процесом свідомої, доцільної, цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з пізнанням та перетворенням світу для забезпечення задоволення потреб, процес, у якому відтворення та виробництво нових цілей стають особливою соціальною потребою. Коротко можна сказати, що це - потреба у цілепокладанні. Людина як істота, наділена розумом, перш ніж зробити, ставить перед собою мету і шукає шляхи її досягнення. Цілепокладання і реалізація цілей набуває значення відносно самостійної сфери життєдіяльності – сфери, яка, з одного боку, є результатом попередньої життєдіяльності, з другого – її передумовою.

- *соціальна сутність V порядку*: життєдіяльність людини являє собою процес свобідної, творчої, перетворюючої діяльності, спрямованої на оточуючий світ і саму людину для забезпечення свого існування, функціонування, розвитку і здійснюється в діалектиці потреби у свободі та творчої діяльності по реалізації цієї свободи та її відтворенню. потреба у свободі. Ця потреба є інтегративною. Вона у знятому вигляді містить в собі всі вищезгадані потреби.

Вся історія людства – це боротьба за індивідуальну і суспільну свободу: виховання, формування людини, здатної витримати пов'язану з свободою відповідальність

.Отже, життєдіяльність людини – це процес свідомої, цілеспрямованої діяльності. У цій діяльності людина піднімається до усвідомлення об'єктивних зв'язків, законів розвитку світу. Сутнісні сили людини її універсальні можливості, здібності,- реалізуються в процесі соціалізації - відмічав Фролов.

П’ять наведених характеристик сутності людини у своїй єдності вказують на визначальні риси людини в процесі її існування, функціонування та розвитку. Виділення і розкриття різних ступенів сутності людини дозволяють більш повно вирішити питання про людське начало. У відповідності саме з таким підходом до розгляду сутності людини людським началом є не просто виробництво знарядь праці, а виникнення людини як цілісної системи, в якій безпосередня її життєдіяльність опосередковується:

- потребою у виробництві знарядь праці та трудовою діяльністю;
- потребою в суспільних відносинах та діяльністю по їх відтворенню;
- потребою в цілях та діяльністю по їх реалізації та відтворенню;
- потребою в свободі та заснованій на ній творчій перетворюючій діяльності.

Діалектична єдність різних ступенів сутності людини дозволяє стверджувати, що виникнення людини – це виникнення якісно нової, відкритої, саморегульованої системи, в якій в інтегрованому вигляді представлений весь попередній розвиток живого. Причому ця інтеграція забезпечила функціонування якісно нової системи життєдіяльності. Якщо тварина пристосовується до умов свого існування, то людина створює ці умови, творчо перетворюючи оточуючу дійсність і саму себе.

Звідси можна зробити загальний висновок: *людина є жива істота, життєдіяльність якої являє собою заснований на матеріальному виробництві, здійснюваний у системі суспільних відносин процес свідомого цілеспрямованого, перетворюючого впливу на світ і на саму людину для забезпечення свого існування, функціонування та розвитку.*

Для характеристики людини, ступеня реалізації її сутності, використовуються такі поняття, як *індивід, індивідуальність. особистість*.

Індивід – означає людину як одиничного представника людського роду в інтегральній єдності біологічних і соціальних характеристик. Тобто виділяється типовість ознак окремої людини, підкреслюються в ній не індивідуальні, а загальні риси.

Поняттям *індивідуальність* окреслюємо неповторність людини в її духовних якостях, здібностях, талантах, самостійній діяльності, житті в цілому. Людина виступає як мікрокосм, в єдності унікальних і універсальних властивостей, самобутності життєвого шляху й реалізації здібностей, талантів у певних суспільних умовах. Людина тим більш індивідуальна. чим більш розвинені, реалізовані її природні здібності. задатки. Терміни „покликання", „талант" виражають глибинну сутність індивідуальності. Процес її становлення передбачає усвідомлення однієї з своїх здібностей як життєвого покликання, підкорення своєї діяльності реалізації цього покликання як вищої мети. Становлення індивідуальності відбувається в умовах конкретної епохи, культури, які багато в чому визначають і вибір покликання, й шляхи реалізації таланту. У той же час, талант, реалізуючись, змінює епоху і культуру. Згадаймо митців доби Відродження: за своїм талантом вони творили картини, скульптури, літературні твори, що змінили уявлення про людину та її місце в світі.

Проблема особистості є одною з найскладніших у філософії. *Особистість* – „виступає як динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально - культурних і морально-вольових якостей людини, які виражені в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності. "- визначає І.Т. Фролов. Якщо провідним у визначенні індивідуальності є її неповторний вроджений талант, то у особистості – воля, самостійність. Людина виконує в суспільстві визначені ним ролі, виступає як істота соціальна. Як особистість проявляє себе у ставленні до виконання своєї ролі або ролей в суспільстві. Особистість втілює цінності своєї епохи, культури. Сприймаючи цінності як власні, обираючи їх за основу свого світогляду і діяльності, обирає роль в суспільстві, чи виконує визначену так, щоб максимально реалізувати свою систему цінностей. Особистість передбачає самостійність діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності. Автономність – одна з провідних якостей особистості. Вона сама обирає цілі, обов'язки в залежності від своїх переконань, інтересів, а не від зовнішніх впливів. Свободу особистості забезпечує її вольова готовність здійснювати вибір і брати на себе відповідальність за нього. В особистості домінує свідомо- вольовий початок, який забезпечує не тільки розуміння

мети і шляхів її досягнення, але і силу для їх здійснення, незважаючи на всі зовнішні перешкоди. Особистість діє на основі усвідомлення сенсу життя.

Ю. Хабермас підкреслює, що людина, щоб стати особистістю, має перейти до відкритого морального керівництва життям. Вона повинна «…відважитись усвідомити свою індивідуальність і свою свободу. Разом з емансипацією з стану оречовлення, через який людина відчуває почуття провини, вона набуває дистанції по відношенню до себе. Індивід виводить себе з анонімно розсіяного, фрагментарного життя і надає власному життю послідовність і прозору ясність. В соціальному вимірі така особистість здатна відповідати за власну поведінку і встановлювати зв'язки з іншими особистостями. В часовому ж вимірі турбота про себе формує свідомість історичності екзистенції, яка здійснюється в межах, одночасно визначених майбутнім і минулим. Власне таким чином особистість, що усвідомила сама себе, розполагає собою як певним, поставленим перед нею завданням, і при цьому цілком може бути, що вона сама обрала його для себе.»

Процес формування особистості – це процес духовної еволюції. Людина в процесі життя, завдяки матеріальній і духовній діяльності, стає єдністю універсально-людського і неповторно-індивідуального. В розвиток «Я» включається цілий світ. Як підкреслювало багато філософів, особливо Г. Сковорода, людина стає «мікрокосмом». Розвиток людини як особистості можливий лише через діалог, творчу комунікацію з природою, іншими людьми, суспільством, культурою людства. Це і є сутність процесу духовної еволюції, саморозвитку людини до рівня особистості в процесі співтворчості з світом. Конкретні шляхи духовною еволюції людини, розвитку особистості в величезній мірі залежать від сенсу життя.

Проблема сенсу життя людини

Людина, як відомо, єдина істота, яка усвідомлює свою смертність, конечність свого земного буття. Народження і смерть – це те, через що неминуче проходять всі, спільне для всіх

представників людства в усі епохи, що змушує відчути рівність всіх. Як це не парадоксально, але перший крок життя дитини є і перший крок до її смерті, небуття. В різному віці і при різних обставинах до людей приходить розуміння їх власної смертності. В такі хвилини людину охоплюють розпач, страх, безпорадність. Проте життя продовжується, людина опановує себе, оговтується, і починає задаватись питаннями: навіщо я живу? який слід я залишу після себе нащадкам? як існує безсмертя? чим я можу виправдати своє життя перед близькими і суспільством в цілому? тощо. Отже, перед людиною постає питання про сенс життя. Тільки сама людина може надавати власному життю сенс. Сенс життя має суб'єктивний характер, але може бути суспільно значимим, залежно від того, наскільки корисними для суспільства є цілі та ідеали, що ставить перед собою дана людина. Сенс життя – надзадача людини, уявлення про бажане, належне в житті. Він визначає спрямованість людського життя, підкорює собі і визначає всі його прояви, надає йому порядок і зміст. Питання про сенс життя знаменує вищу ступінь на шляху формування особистості, постає складною взаємодією індивідуального і соціального.

В історії філософії були різні точки зору на проблему життя і смерті і сенсу життя. Умовно їх можна поділити на дві групи:

- *оптимістичне* ставлення до життя і його сенсу. Оптимізм виражений в тому, що людина є господарем долі, щастя, від неї багато в чому залежить, як прожити своє життя. Цей погляд представлений в філософії Аристотеля; Фоми Аквінського, Піко делла Мірандола, Френсіса Бекона, Карла Маркса, Тейяра де Шардена.

- *песимістичне* ставлення до життя та його сенсу. Песимізм виражений в тому, що людина є іграшка незалежних від неї сил (природи, долі, суспільства) і не здатна змінити щось в своєму житті. Це точка зору Б. Паскаля, А. Шопенгауєра, Ф. Ніцше, А. Камю, Ж.-П. Сартра

Подібно до всіх світоглядних питань, питання про сенс життя є вічною проблемою: вона знову і знову ставиться людиною протягом історії, отримує нові грані в духовному досвіді людства. Вона не може мати остаточного, наперед заданого вирішення для індивіда, не може бути прийнятою як готове знання, або рецепт життя, бо потребує особистого усвідомлення та вибору.

Проблема сенсу життя виникає як потреба певного виправдання власної присутності в світі, своєї долі та призначення. Саме завдяки такому виправданню стає можливим подолання конечності індивідуального буття. Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб тільки жити, а в тому, як і для чого чи для кого жити.

В історії філософії склалось декілька провідних підходів до проблеми сенсу життя:

- сенс життя визначається духовними основами буття, реалізується у єдності вічного і тимчасового. Цей підхід характерний перш за все для релігійної філософії. Сенс життя людини вбачається у самовдосконаленні душі, одухотворенні себе і світу;

-сенс життя лежить за межами буття окремої людини. Сенс людському буттю надає служіння вищим моральним цінностям, іншим людям, майбутнім поколінням. Такий підхід можна назвати альтруїстичним;

- сенс життя у задоволенні матеріальних і духовних потреб, насолоді життям. Цей підхід отримав назву гедоністичного;

-сенс вносить в життя сама людина своєю власною діяльністю;

- сенс полягає в сприянні суспільному розвитку, всебічному розвитку інших людей, тому що тільки ця діяльність створює умови і для особистої самореалізації.

Спільне у різних підходах до проблеми сенсу життя є наявність ідеалу і діяльність в напрямку його досягнення. Призначення та сенс життя людини не може визначатись тільки іншими, зовнішними по відношенню до неї цінностями. Призначення та сенс життя – в самій людині, в тому, щоб перш за все самому стати Людиною. В релігійній філософії цей процес окреслюється, як відкриття людиною в собі образу і подоби Божої. Французький філософ Г. Марсель, представник релігійного екзистенціалізму, писав: «…піднятись до Бога – це означає ввійти в самих себе, більше того, в глибину самих себе – і себе ж перевершити.» В постійному самовдосконаленні, праці над собою полягає джерело творчої активності особистості.

Формування, осмислення сенсу життя, його пошук включають напружену інтелектуальну, чуттєво – емоційну і вольову роботу, діяльність особи по вибору серед можливих покликань; свідомій морально-практичній орієнтації. На основі своїх ціннісних

орієнтацій людина визначає своє ставлення до світу, до себе, до суспільства, до суспільних груп, структур, до яких належить. Тобто вирішення питання про сенс життя залежить від світогляду, який визначає вибір ідеалу, мету, можливі, припустимі засоби її втілення. Протягом життя людина ставить перед собою певну мету і шукає засоби її досягнення. В різні періоди життя і в різних умовах у людини може виникати не одна мета. Мета може бути близькою чи більш віддаленою. Нерідко саме віддалена мета стає сенсом життя. Але сенс життя – не сама мета. Сенс життя полягає в діяльності людини, спрямованій на реалізацію мети, яка є для людини світоглядним орієнтиром. Формування мети займає в житті людини особливе місце. Вона де термінується інтересами, потребами як самої людини, так і соціальної групи, до якої вона належить, соціальними умовами. Обов'язковою складовою сенсу життя виступає обрання такої сфери діяльності, яка може забезпечити реалізацію сутнісних сил людини. Параметри сенсу життя задає історична епоха, конкретне суспільство, він виступає як єдність можливості і дійсності. Сенс життя знаходить своє втілення в щасті. Щастя – це чуттєво-емоційний стан людини, пов'язаний із задоволенням від реалізації сенсу життя.

Сенс життя, його пошуки завжди передбачають вибір, можливість вибору мети, засобів її досягнення, діяльності згідно з здійсненим вибором – тобто свободою. Дана нам безпосередньо свідомість свободи наших рішень є засадничим фактом в нашому особистісному моральному житті. Свобода виступає в нас як те, що ми усвідомлюємо – усвідомлюємо, коли робимо вибір, коли діємо так, а не інакше, або діємо проти власної волі. Усвідомлюємо свободу в нестримному бунті проти примусу, натиску на нашу волю. М. Шелер писав: «Якщо подивимось без упередження на досвід, то людське життя виглядає як споруда, складена з протікаючих фазами діянь і прагнень. Їх супроводжує відчуття рішення, пасивного підкорення, примусу або вчинків з чистої звички. Але ці фази відбувається в відмінних актах різного рівня – від зовнішньо вільного акту волі при вибору напрямку вулиці – на відміну від автоматичного ходіння куди світ за очі, до рішень, які стосуються дій, що «радикально змінюють» життя та його самі скриті побудження, замисли». Саме здійснення вибору, його переживання демонструють свободу волі і свободу дії, приводить

до глибинного осмислення почуття свободи. Людина створює програму життя, будує життя та здійснює постійний вибір з існуючих можливостей, які є базовим аспектом людського буття. Через вибір ми будуємо себе і світ навколо себе, одні можливості обираючи, інші – відкидаючи. Ще філософи Стародавнього Світу розглядали свободу як найвищу цінність особи і суспільства. Свобода вибору, свобода волі у філософії завжди розглядалась як умова формування особистості, а боротьба за неї для себе і для інших – її святим обов'язком. Але одразу постало питання – наскільки можлива свобода у світі, де існує причинна зумовленість явищ? У природі, суспільстві діють об'єктивні закони, що не залежать від волі людей. Наскільки ж людина може бути свободною в таким умовах? У філософії існують наступні концепції свободи:

- д*етермінізм* з його оптимальним виразом - *фаталізмом*;
- і*ндетермінізм*, який взагалі заперечує причинність, в затвердженні безмежної свободи особи доходить до *волюнтаризму*;
- а*льтернативізм*, який стверджує, що завжди існує свобода вибору, але не безмежна, а лише з декількох варіантів.

Проблема свободи завжди розглядалась у діалектиці категорій "свобода – необхідність". Уже Б. Спіноза підкреслював, що „свобода – це пізнана необхідність". Г. Гегель теж проаналізував діалектику свободи і необхідності. Поступове пізнання об'єктивних законів природи і суспільства вказало як межі, так і основу вибору, реалізації свободи особи. „Свобода ... полягає в заснованому на пізнанні необхідностей природи пануванні над нами самими і над зовнішньою природою "- писав Ф. Енгельс. Знання об'єктивно існуючого спектру можливостей, визначеного об'єктивними законами, створює умови осмисленого, оптимального вибору з наявних варіантів, а свобода вибору і є свободою особи. Недарма Ш. Монтеск'є казав: "Свобода є право робити все, що дозволено законами".

Категорія свободи нерозривна зв"язана з поняттям відповідальності. Людина як частина світу й суспільства не може діяти, не враховуючи наслідки своїх дій. Уже відмічалось, що особистість необхідно має таку рису, як відповідальність, усвідомлення взаємних вимог і зобов'язань. Реалізуючи свою свободу, людина несе відповідальність перед собою і перед

суспільством. Неможлива реалізація особистої свободи без пошанування, врахування права інших на свободу. Тому відповідальність передбачає знання наслідків своєї діяльності і діяльність на основі загальнолюдських правил моралі, перш за все її золотого правила „ Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили по відношенню до тебе".Здатність людини усвідомлювати свою неповторність і в той же час співвіднесеність з іншими людьми визначає міру відповідальності перед собою, силу волі. Особистість, здатна подолати тваринні інстинкти, егоїстичні прагнення, здійснити вибір виходячи з вищих духовних цінностей, реалізує свободу вибору. Відповідальність є наслідком і основою свободи. Свобода неможлива без відповідальності й усвідомлення необхідності і її врахування у процесі життєдіяльності людини.

Особливо це має значення на початку XXI ст., коли наука и суспільство підняли рівень свободи людини так, що без відповідальності вона стає загрозою для себе і для інших.

Основні терміни

Воля – властивість свідомості, що регулює і мотивує поведінку людей; цілеспрямованність на виконання тих або інших дій з свідомим здійсненням вибору і прийняттям рішень.

Волюнтаризм (лат.voluntus –воля)- діяльність людини на основі власних бажань, волі без врахування об'єктивних обставин і законів.

Індивід – людина як одиничний представник людського роду, "один з собі подібних", безвідносно до її неповторних рис та здібностей.

Індивідуальність - самобутній спосіб буття конкретної людини, в неповторності природних задатків і їх реалізації в діяльності, визначеної рамками соціального буття. Єдність унікальних і універсальних властивостей людини, що формуються в процесі діалектичної взаємодії спадкових якостей, особистих властивостей і набутих соціальних рис і властивостей.

Людина – біосоціальна істота виду Homo sapiens, суб'єкт пізнання і історичного процесу, розвитку культури як "другої природи" на Землі; що відокремилась від інших, пов'язаних з нею

форм життя завдяки здатності виробляти знаряддя праці, яка має мову, мислення, свідомість.

Сенс буття – філософське поняття, що означає мету людського буття, процес реалізації потенціалу особи, її здібностей у вільно обраному напрямі, що дає людині почуття щастя.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Який специфічно людський спосіб самоутвердження в світі?
2. Чи є людина лише соціальною істотою? Яке місце в людській сутності має біологічний фактор? Обґрунтуйте свою позицію.
3. Чи згодні Ви з наведеним нижче твердженням Тейяра де Шардена? Що виділяє філософ – біологічне чи соціальне в людині?

„А, по-друге, як би не захоплювала нас проблема походження людини, навіть вирішена детально, вона не вирішила б проблеми людини. ...

Щоб охопити дійсно космічний розмах феномену людини, треба було би простежити її коріння через життя, до перших покровів навколо Землі. Але якщо ми хочемо зрозуміти специфічну природу людини і розгадати її таємницю, то немає іншого методу, як простежити, що рефлексія вже дала і що вона віщує попереду."

Тейяр де Шарден.

4. Прочитайте наведений нижче уривок і поясніть,, які особливості буття людини в світі підкреслив Піко делла Мірандола?

"Тоді Бог погодився з тим, що людина творіння невизначеного образу і, поставивши її в центрі світу, сказав: " Не даємо тобі, о Адаме, ні свого місця, ні певного образу, ні визначеного обов'язку, щоб і місце, і обов'язок ти отримав за власним бажанням, згідно своїй волі та своєму рішенню. Образ інших створінь визначено в межах встановлених нами законів. Ти ж, не скований жодними межами, встановиш свій образ по своєму рішенню, у владу якого я тебе віддаю"

Піко делла Мірандола.

5. Прочитайте наведений нижче уривок Ж.П. Сартра і поясніть, як він свободу людини.

„ Свобода людини передує її сутності, вона є умова, завдяки якій остання стає можливою, сутність буття людини підвішена в її свободі. Таким чином те, що ми називаємо „свободою" невід"ємно від буття „людською реальністю"

Ж.-П. Сартр

6. Покажіть різницю між поняттями "індивід", "індивідуальність". "особистість".

7. Хто з філософів античності вперше звернув особливу увагу на осмислення проблеми людини? В чому полягали особливості його підходу до людини?

8. Поясніть, у чому полягає взаємозв'язок проблеми сенсу життя і основного питання філософії.

Література

Основна:

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов. / авт кол. Фролов И.Т и др. – М.: Республика, 2004.– С. 406-428, 572-580.

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 153-225.

ПЕТРУШЕНКО В.Л. Філософія. Навч. Посібник. – К.,: «Каравела», 2002.- С.311-344.

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. - К., 2001. – С. 111-142.

ФІЛОСОФІЯ. Підручник. За ред. Надольного І.Ф. -К.: Вікар, 2001. - С.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – С. 336-363.

Додаткова:

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С. 139-203; 226-274.

ХАЙДЕГГЕР М. Время и бытие.- М., 1993.

ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 531-550.

Першоджерела:

МИР философии. Книга для чтения. – М.: Изд. полит. лит., 1991. – Т.2. – С. 12-19, 33-36, 74-75, 108-114, 262-271.

СУМЕРКИ БОГОВ. – М.: Изд. полит. литература, 1989.- С. 19-20, 323-324,341.

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ. Течії і напрями. Хрестоматія.- К.: Ваклер,1996.- С. 161-167.

ЧЕЛОВЕК. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии /Сост. И.Т.Фролов. - М.:Политиздат, 1995. – С. 130-133; 220-222; 282-286.

ЭНГЕЛЬС Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека.- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20.- С. 486-495.

ТЕЙЯР ДЕ ШАРДЕН. Феномен человека.- М.: Изд. полит. лит. 1987.- С. 143-146, 150-154.

ФІЛОСОФІЯ. ХРЕСТОМАТІЯ: Навч. посіб. // За ред. Дротянко Л.Г., Матюхіної О.А., Онопрієнка В.І. – К.: Вид-во Національного авіаційного університету, 2009. – С.123 – 134.